

Římský císařský kult: náboženská politika, nebo politické náboženství?

Aleš Chalupa

Římský císařský kult, nebo snad spíše (a lépe) uctívání římských císařů, patří k nejproblematictějším aspektům studia starověkých náboženství. Valná část problémů vychází již z obtíží, které se pojí s vlastním nalezením vhodného východiska. Velká část badatelů totiž nebyla (a doposud není) ochotna tento fenomén pokládat za náboženský, nebo jej alespoň chápala jako náboženský pouze okrajově. Za jeden z nevlivnějších příspěvků do diskuze na toto téma lze označit studii Eliase Bickermana,¹ která určila její převládající tón na mnoho následujících let. Podle Bickermana bylo uctívání římských císařů pouhou politickou konvencí, která neměla žádný (nebo jen minimální) dopad na náboženskou praxi širších lidových mas obyvatel římské říše.

Můžeme a měli bychom se ptát, zda-li a do jaké míry bylo uctívání císaře přijímáno a těšilo se oblibě u obyčejného člověka. [...] během vykopávek na území impéria byly obrazy císařů zpravidla nalezeny pouze ve veřejných budovách. Soukromá obydlí v Pompejích, v Herkulaneu a domnívám se, že i všude jinde, byla jen zřídka, pokud vůbec, vyzdobena obrazy současných nebo zbožnělých císařů. [...] Známe mnohé dedikace zbožnělým císařům. Ale kdo je pořídil? Dle mého soudu bude mezi dedikanty nalezeno jen velmi málo soukromých osob.²

Tato tvrzení mohou být v mnoha ohledech věcně správná. Jejich vyznění přesto zůstává problematické a sporné, protože jejich východiska – a tím pádem i otázky, na které odpovídají – jsou evidentně anachronické.³ Vycházejí z moderního evropského pohledu na oddělenost náboženství a politiky, přičemž za normu náboženskosti pokládají křesťanství s jeho rozvinutým teologickým

---

¹ Bickerman, Elias: „Consecratio“, in: den Boer, Willem (ed.): *Le Culte des souverains dans l'empire romain*. Fondation Hardt, Vandœuvres-Genève 1973, s. 1-37. Některé závěry z této studie se objevují již v předchozím tematicky příbuzném badatelském počínu tohoto autora, který pochází ještě z období před druhou světovou válkou: Bickermann, Elias: „Die römische Kaiserapotheose“, *Archiv für Religionswissenschaft* 27, 1929, s. 1-31 (Rozdíl ve způsobu psaní autorova příjmení – tedy Bickermann v. Bickerman – je způsoben změnou jeho jména po emigraci do Spojených států).

² Bickerman, Elias: „Consecratio...“, s. 5-7.

³ Předchozí kritika těchto tendencí, viz např. Price, Simon: *Rituals and Power. The Roman imperial cult in Asia Minor*. Cambridge University Press, Cambridge 1984, 7-22.

(nebo doktrinálním) aparátem. Má však tento úhel pohledu v prostředí antického světa vůbec nějaké opodstatnění? Je metodologicky přínosný nebo alespoň použitelný? Odpovědí je jednoznačné ne.

V podmínkách společnosti římského císařství jsou oblasti náboženství a politiky pouze aspekty jednoho obrovského kontinua, nikoli rigidně oddělené sféry.⁴ Otázka nestojí, zda Římané byli nebo nebyli schopni od sebe odlišit politické a náboženské akty. Byli.⁵ Vždy však uznávali spojitost obou domén: každý politický akt se nějakým způsobem dotýkal oblasti náboženské a každý náboženský akt měl (nebo alespoň mít mohl) svůj politický přesah. To, že kult Jupitera pokládáme za jeden z projevů antického náboženství a po formální stránce velmi podobný kult věnovaný některému z římských císařů za politický akt, vyplývá z odlišného chápání těchto postav: Jupiter je nejvýznamnější římský bůh, zatímco římský císař je pouhý člověk. Politicky významný a nejmocnější ze všech obyvatel římské říše, nicméně stále pouze člověk. Představa, že by někdo někdy mohl pokládat projev úcty vůči císaři za náboženský akt srovnatelný (alespoň) s projevem úcty vůči kterémukoli z božstev antického panteonu, je pokládána *a priori* za absurdní. Podobnému nesmyslu přece nemohl nikdo nikdy věřit, zvláště za situace, kdy si ze svého „božského“ statutu utahovali i někteří z římských císařů.⁶

V badatelských kruzích tedy přetrvává letité přesvědčení, že římsští císaři nebyli pokládáni za bohy, a pokud ano, rozhodně ne za svého života. Někteří „pomatení“ jedinci z jejich řad – vesměs císařové, které sama římská historiografická tradice označila za špatné a zvrhlé – sice o podobné excesy usilovali, nicméně bez valných a dlouhotrvajících úspěchů.⁷ Při studiu uctívání římských císařů je tedy pokládáno za navýsost vhodné vycházet z předpokladu, že římsští císařové nebyli širokými masami obyvatel římské říše pokládáni za božstva, i když tak mohli být – z politických a tudíž čistě zjištných důvodů – někdy oslovováni. A pokud se tak již dělo, šlo především o záležitost provincií,

---

⁴ Viz např. Beard, Mary – North, John – Price, Simon: *Religions of Rome I: A History*. Cambridge University Press, Cambridge 1998, s. 27-30.

⁵ Viz např. Bendlin, Andreas: „Gemeinschaft, Öffentlichkeit und Identität: Forschungsgeschichtliche Anmerkungen zu den Mustern sozialer Ordnung in Rom“, in: Egelhaaf-Gaiser, Ulrike – Schäfer, Alfred (eds.): *Religiöse Vereine in der römischen Antike*, Mohr Siebeck, Tübingen 2002, s. 9-40: 9-15.

⁶ Suetonius, *Vita Vespasiani* 23. Ale srov. nyní Hillard, Tom: „Vespasian's death-bed attitude to his impending deification“, in: Dillon, Matthew (ed.): *Religion in the Ancient World: New Themes and Approaches*. Adolf M. Hakkert, Amsterdam 1996, s. 193-215.

⁷ Nicméně ani kult těchto panovníků, mezi které náleželi například Caligula nebo Nero, se ve skutečnosti příliš nelišil od vzorů, které zavedl císař Augustus. Srov. Simpson, J. Christopher: „Caligula's Cult. *Imitatio Augusti*“, *Revue belge de philologie et d'histoire* 75, 1997, 107-112.

kteře se nacházely pod řeckým kulturním vlivem,⁸ kde mělo politické uctívání panovníků, které na sebe velmi často bralo vnějškovou podobu náboženského kultu, letitou tradici.⁹ V samotném Římě a Itálii však tyto praktiky narážely na pevnou hradbu odporu a nepochopení, kterou se žádnému z císařských aspirantů na „božský status“ nepodařilo nikdy zcela a definitivně prolomit. Tedy opět slovy Eliase Bickermana:

Studujme tedy a diskutujme o ideologickém pozadí uctívání císařů, ale nesměšujme ideologii s náboženským právem, které jako jediné určuje, co je náboženským uctíváním. Neměli bychom zaměňovat božství s blízkým vztahem k božství. Panovník z vůle Boží není, již podle definice, božstvo samotné.¹⁰

Otázka božství římských císařů tak představuje zajímavou oblast, ve které lze velmi dobře demonstrovat zcestnost a nebezpečnost některých východisek, které na studium fenoménu uctívání římských císařů stále – mnohdy nevědomky – aplikujeme.

Byli tedy římscí císařové svými současníky pokládáni za božstva? Skutečně a reálně? Přestože tato otázka vyvolává dojem jisté logičnosti, ve skutečnosti je zcela bezpředmětná. Zaprvé, navzdory výše zmíněnému tvrzení, že je to náboženské právo, co určuje náboženskost toho kterého projevu úcty, není v antickém světě božství definováno o nic důkladněji a bezrozporněji, než je tomu v prostředí dnešní religionistiky.¹¹ Pokládáme-li za božstvo pouze tu entitu, jejíž úcta je označena za náboženskou, potom definujeme božstvo na základě náboženství. To je potom často (alespoň v pohledu žido-křesťanské tradice) zpětně definováno jako náboženské uctívání Boha člověkem. Celá definice pak postrádá jakýkoli smysl.¹² Římské náboženské právo navíc definuje náboženské uctívání jen velmi vágně, vesměs existencí kultu, oltáře nebo chrámu, který byl řádným způsobem zasvěcen. Tento předpoklad se ale týká pouze božstev uctívaných v kontextu státního kultu (*sacra publica*). Je zcela

---

⁸ Např. Galsterer, Hartmut: „A Man, a Book, and a Method: Sir Ronald Syme’s Roman Revolution After Fifty Years“, in: Raaflaub, Kurt A. – Toher, Mark (eds.), *Between Republic and Empire. Interpretations of Augustus and His Principate*. University of California Press, Berkeley 1990, 1-20: 16.

⁹ Viz např. Taylor, Lily Ross: *The Divinity of the Roman Emperor*, American Philological Association, Middletown 1931, s. 1-34; Fishwick, Duncan: *The Imperial Cult in the Latin West. Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire* I.1. E.J.Brill, Leiden 1987, s. 6-20.

¹⁰ Bickerman, Elias: „Consecratio...“, s. 7.

¹¹ Viz např. Pyysiäinen, Ilkka: *How Religion Works: Towards a New Cognitive Science of Religion*. E.J.Brill, Leiden 2001, s. 9-23. V antickém kontextu viz Price, Simon: „Gods and Emperors: The Greek language of the Roman Imperial Cult, *Journal of Hellenic Studies* 104, 1984, s. 79-95: 79-85.

¹² Pyysiäinen, Ilkka: *How Religion Works...*, s. 13.

nepochybné, že v oblasti soukromé náboženské aktivity (*sacra privata*) každý jedinec mohl za boha nebo bohyni uctívat kohokoli nebo cokoli, co chtěl, za předpokladu, že se tato aktivita nijak nepříčila dobovým zákonům. Závazky z těchto projevů úcty se však týkaly pouze jedince, který takovýto kult inicioval, a neměly žádný univerzální dosah nebo přesah.

Zadruhé, božstva antického světa nemají automatický nárok na projevení úcty. Samotným božstvím lidský závazek a z něj vyplývající kult nevzniká. V polyteistickém světě, kde se vyskytuje (alespoň v rovině teoretické) nekonečné množství bohů a bohyní, je nemožné být jen předpokládat, že by mohli být uctíváni všichni.¹³ Počátky náboženského uctívání jednotlivých bohů totiž pramení z jejich vztahu vůči komunitě, která zachovává jejich kult, a to proto, že tito bohové nebo bohyně disponují mocí této komunity prospět nebo ji naopak škodit. V porovnání s křesťanským pohledem je tedy situace radikálně odlišná. Z hlediska křesťanské teologie si Bůh zaslouží lidskou úctu již pro svou ontologickou – a tudíž jedinečnou – jinakost.¹⁴ V antice je však problém ontologické povahy božství řešen jen okrajově a kupodivu – i když možná ne tak docela – především mimo oblast vlastního náboženství: v prostředí filosofických škol. Dopad zde formulovaných distinkcí a definic na religiozitu širokých mas obyvatel římské říše byl ale spíše mizivý.¹⁵

Tyto a celá řada dalších problémů přiměly v nedávné době některé z badatelů k rozhodnějším přehodnocení dosavadních závěrů a k formulování nových, radikálně odlišných východisek. Prvním z nich je Ittai Gradel. Gradel na základě rozboru latinské terminologie popisující oběti vykonávané v rámci kultu jednotlivých císařů a božstev řecko-římského panteonu, a rovněž ze studia jejich faktické podoby, dospěl k závěru, že obě kategorie jsou vzájemně zaměnitelné.¹⁶ Rituály označené jako *divini honores*, *summi honores* nebo *caelestes honores* představují nejvyšší myslitelný projev úcty, který lze projevit vůči bohům nebo císařům, ať již živým nebo zemřelým. Sestávají ze stejných aktů, které jsou vyhrazeny kultu nesmrtelných bohů: krvavých nebo nekrvavých obětí konaných v chrámech nebo u oltářů zasvěcených jednotlivým „příjemcům“. Podle Gradela tak běžné definice božství užívané v období antiky nejsou vystavěny ontologicky, ale relačně: za božstvo tak lze pokládat i takovou osobu, jejíž sociální status a z něj vyplývající moc mnohonásobně, snad až nepřekonatelně, převyšují status a moc toho, který uctívání této bytosti iniciuje.¹⁷

Přestože tvrzení, že náboženské uctívání člověka člověkem bylo zcela neslučitelné se zásadami římského republikánského náboženství, tvoří standardní

---

¹³ Gradel, Ittai: *Emperor Worship and Roman Religion*. Clarendon Press, Oxford 2002, s. 28.

¹⁴ *Ibid.*, s. 29.

¹⁵ *Ibid.*, s. 28.

¹⁶ *Ibid.*, s. 25-26.

¹⁷ *Ibid.*, s. 26.

náplň vědeckých prací zabývajících se touto tematikou,¹⁸ k tomuto fenoménu docházelo ve starověké Itálii zcela nepochybně již v tomto období.¹⁹ Republikánská historiografie se však k této tradici stavěla odmítavě a valnou část informací tohoto typu zcela záměrně potlačila. Z občasných útržků zpráv vztahujících se k této problematice však vyplývá, že v období republiky byly náboženské pocty určené člověku iniciovány spíše osobami nízkého sociálního původu, otroky nebo městskou chudinou, a to buďto vůči svým pánům,²⁰ nebo příslušníkům římské aristokracie, kteří nějakým způsobem hájili jejich zájmy.²¹ Teprve s ustavením císařství se tento fenomén mohl stát mnohem rozšířenější a zakotvit i v prostředí vyšších vrstev, neboť vznik institutu s absolutní politickou mocí soustředěnou v rukou jednoho jediného člověka učinil toto uctívání možným a sociálně „přijatelným“ i v těchto segmentech římské populace. O tom, že pocty a oběti konané ve prospěch římských císařů představovaly náboženský fenomén, tedy není nutné pochybovat. Šlo o jev, který byl v římském světě latentně přítomen vždy, teprve jeho dramatické rozšíření a zviditelnění doprovázející vznik nového politického uspořádání z něj učinilo značný interpretační problém.

Druhým z badatelů, který usiluje o přehodnocení dosavadního konsenzu ve studiu císařského kultu, je Manfred Clauss.²² Také Manfred Clauss nepokládá ontologickou definici božství v antickém kontextu za příliš podstatnou. Vzhledem ke všeobecně rozšířenému antropomorfismu byli bohové pokládáni za mocnější a dokonalejší bytosti, i když si uchovávali převážnou část běžných a obyčejných lidských vlastností. Kromě nich se vyznačovali schopností ovládat přírodní fenomény, disponovali větší mírou krásy, čistoty nebo moci. To, že v antickém světě mohli být někteří lidé pokládáni za bohy a jako takoví uctíváni, není v dobovém kontextu podle Manfreda Clausse nic výjimečného. Přestože tento fenomén dnes pokládáme za nezvyklý a do jisté míry i šokující, nezbyvá nám než zvyknout si, že antický svět v tomto ohledu prostě zastával jiná kritéria. Manfred Clauss na toto téma podotýká: „Římský císař byl božstvem. [...] Stěžejní nepochopení ohledně císařského kultu, nebo jinak řečeno, problémy spojené s tímto kultem v novodobém bádání, spočívají v obtížích vyvázat termín ‘bůh’ z jeho dnešních významů.“²³

---

¹⁸ Např. Taylor, Lily Ross: *The Divinity...*, s. 54.

¹⁹ Viz Jaczynowska, Maria: „Les origines républicaines du culte impérial“, *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 22, 1986, s. 53-61; Fishwick, Duncan: *The Imperial Cult in the Latin West...*, s. 53-55.

²⁰ Gradel, Ittai: *Emperor Worship...*, s. 36-49.

²¹ Mezi příslušníky římské nobility, kteří obdrželi spontánní „božské“ pocty, náležel např. Marius Gratidianus; viz Marco Simón, Francisco – Pina Polo, Francisco: „Mario Gratidiano, los *compita* y la religiosidad popular a fines de la república“, *Klio* 82, 2000, s. 154-170.

²² Clauss, Manfred: *Kaiser und Gott. Herrscherkult im Römischen Reich*. B. G. Teubner, Stuttgart – Leipzig 1999. Srov. též dříve publikovanou studii Clauss, Manfred, „*Deus praesens*. Der römische Kaiser als Gott, *Klio* 78, 1996, s. 400-433.

²³ Clauss, Manfred: *Kaiser und Gott...*, s. 20.

Snaha některých badatelů mermomocí spatřovat v některých projevech náboženské úcty vůči člověku pouhý politický akt tak jde v některých případech až na samou hranici křečovitosti. Texty, které s jasností a znatelnou samozřejmostí vypovídají o skutečnosti, že minimálně jistá část římské populace pokládala císaře za bohy, jsou záměrně znejasňovány a komplikovány. Důvod je jediný a velmi zřejmý: předem přijaté stanovisko, že římscí císaři byli lidé a tudíž v žádném případě nemohli být bohové. Jako příklad tohoto druhu textu poslouží pasáž ve Suetoniových *Životopisech dvanácti císařů*:

Potom postavili Caesarovi na fóru sloup téměř dvacet stop vysoký z jediného kusu numidského mramoru s nápisem: OTCI VLASTI. U něho dlouhý čas konali oběti, činili zasliby a vytrvale urovnávali rozmanité spory, skládajíce přísahu při Caesarovi.²⁴

Tento velmi jasný doklad skutečnosti, že Caesar byl minimálně po své smrti v očích mnoha Římanů bohem, je mnoha novodobými autory odmítán. Arthur Darby Nock, jeden z velkých znalců antických náboženství v období mezi první a druhou světovou válkou, tuto pasáž komentuje následujícím způsobem: „V tomto líčení spontánního srovnání je naznačeno, ale ne tvrzeno, že zmíněná *vota* (zasliby) byla činěna Zbožnělému Juliovi (*Divus Julius*).²⁵ Manfred Clauss si s ohledem na tento komentář oprávněně povzdechl: „K čemu jsou nám vlastně historické prameny?“²⁶ Nezbyvá než konstatovat: kdyby byl sloup dedikován Jupiterovi nebo Minervě, nikdo by o významu spojení *vota suscipere* nepochyboval. Jelikož římský císař nemohl být bůh, a to ani za života ani po své smrti, musí být pasáží s jasným vyzněním a formulací záměrně dodán nejasný význam.

Totéž platí v případě interpretace některých nápisů, které označovaly předměty s největší pravděpodobností dedikované císaři jako bohu. Jeden z nich, pocházející z bývalé římské provincie Aquitania (část dnešní Francie), je vyryt do busty zobrazující císaře Augusta a uvádí následující text:

Caesari Augusto Atespatus Crixii fil(ius) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).²⁷

Podle Manfreda Clause je interpretace toho nápisu vcelku jednoznačná. Uvádí obvyklým způsobem jméno božstva na prvním místě v dativu a jméno

²⁴ Suetonius, *Vita Caesaris* 85 (citováno dle českého překladu Bohumila Ryby, in: Suetonius: *Životopisy dvanácti císařů*. Svoboda, Praha 1974 [Antická knihovna sv. 24], s. 67): *Postea solidam columnam prope uiginti pedum lapidis Numidici in foro statuit [in]scripsitque parenti patriae. apud eam longo tempore sacrificare, uota suscipere, controuersias quasdam interposito per Caesarem iure iurando distrahere perseuerauit.*

²⁵ Nock, D. Arthur: „Deification and Julian“, *Journal of Roman Studies* 47, 1957, s. 115-123; 115 a pozn. 5.

²⁶ Clauss, Manfred: *Kaiser und Gott...*, s. 220.

²⁷ *CIL* 13.1366.

dedikanta v nominativu. Následuje ustálená dedikační formule V.S.M.L, tedy „splnil slib, rád a po zásluze.“²⁸ Nápisy tohoto nebo velmi podobného znění, určených některému z božstev řecko-římského pantheonu, známe na základě archeologických nálezů stovky a tisíce. Přestože jejich interpretace jako dedikací bohům obvykle nevyvolává žádné problémy, nápis z Aquitanie pro velkou část badatelů problematický je. Dovoluje si totiž drze „naznačovat“, že Atespatus dedikoval císaři jako bohu. Což ovšem není možné, protože římscí císaři byli pouzí lidé. Na pořad dne tedy přichází důmyslné vysvětlení: busta císaře Augusta byla dedikována božstvu, jehož jméno není v nápisu zmíněno. *Caesari Augusto* je tudíž označením zasvěceného předmětu.²⁹ Proč není v obvyklém akuzativu, ve kterém by se v tomto případě mělo nacházet, není nijak blíže vysvětleno.³⁰

A že římscí císařové umírali a nekonali zázraky? První záležitost nepředstavuje závažnější problém: před dvěma tisíci lety putoval po jedné z římských provincií člověk jménem Ježíš. Konal zázraky a získal zástup následovníků. Dostal se do konfliktu s římskou mocí a byl ukřižován. Po jeho smrti se rozšířila zvěst, že byl vzkříšen a že byl (a je) Bohem. Jeho postava dala vzniknout náboženství, které dodnes inspiruje životy miliónů lidí. Jeho smrt nebyla a není na překážku, protože její význam byl reinterpretován. A že římscí císaři nekonali zázraky? Ne tak docela. Císařům byli připisovány mimořádné schopnosti a vlastnosti a některé tradice o jejich činech se analogicky příliš neliší od činů Ježíšových zmiňovaných v evangeliích. Jeden příklad za všechny: císař Vespasián během své návštěvy Alexandrie vyléčil slepce plivnutím na jeho víčka a člověka s chromou rukou tím, že mu na ní šlápl svých chodidlem.³¹

To, co odlišuje postavu Ježíše a Vespasiana, není fakticita nebo charakter jejich činů, ale odlišný metareprezentační kontext.³² Ježíš, který kráčí po vodě nebo mění vodu ve víno, není z pohledu antiky ničím víc než pouhým divotvůrcem (*thaumaturgos*), v horším případě mágem (*magos*).³³ To, co jeho postavu činí v očích Křesťanů jinou a výjimečnou, je celkový kontext, ve kterém jsou tyto činy vykládány, tedy kontext evangelií. Pokud ale znalost příslušného kontextu chybí anebo není přijímán, mohou být Vespasiánovy léčitelské počiny v Alexandrii interpretovány jako pozdní interpolace nebo jako podvod, pouhá chytrá a čistě utilitární politická manipulace. Událost, která byla vyvázána ze svého interpretačního kontextu, se tak stává banální, prázdnou a zdánlivě postrádající smysl. Kontext je ale možné doplnit, alespoň částečně.

---

²⁸ Clauss, Manfred: *Kaiser und Gott...*, s. 33.

²⁹ Fishwick, Duncan: „Votiv offerings to the emperor?“, in: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 80, 1990, 121-130: 125.

³⁰ Clauss, Manfred: *Kaiser und Gott...*, s. 33.

³¹ Tacitus, *Historiae* IV.81; obecněji k tomuto tématu, viz Ziethen, Gabriele: „Heilung und römischer Kaiserkult“, *Sudhoffs Archiv* 78, 1994, s. 171-191.

³² Viz Pyysiäinen, Ilkka: *Magic, Miracles, and Religion. A Scientist's Perspective*. Alta Mira Press, Walnut Creek 2004, s. 113-134.

³³ Viz např. Smith, Morton: *Jesus the Magician*. Gollanz, London 1978.

Pokud se jménem římského císaře přísahalo, byly mu zasvěceny chrámy a oltáře, měl svůj kult a po své smrti i kněží (flaminy), pak byl *ipso facto* bohem. Pokud Ceasar obdržel svolení senátu vybavit svůj dům *pedimentem*, jedním z identifikátorů sakrální stavby, znamenalo to, že jeho dům se stal chrámem.³⁴ A jelikož chrám je v antice chápán jako místo, kde přebývá bůh, kterému je zasvěcen, pak byl Caesar bohem. Jeho ontologická jinakost – tedy jeho odlišnost od podstaty lidské a jeho podobnost s podstatou (například) Jupitera – může být velmi zajímavým filosofickým nebo teologickým problémem, s největší pravděpodobností si ji však naprostá většina obyvatel římské říše nikdy nepoložila, včetně těch, kteří přísahali při jeho jménu a činili mu sliby. Caesar, *dictator perpetuus*, absolutní vládce miliónové říše, vzdálená bytost ovlivňující životy všech, pán nad životem a smrtí, dárce bohatství a garant bezpečí, je v očích většiny obyvatel Říma natolik mocný, že tuto bezedně propastnou průrvu ve společenském statuatu může překlenout jen jeho zařazení mezi bohy. Sociální vztahy mezi ním (a ostatními císaři) a jeho poddanými pak na sebe zákonitě vezmou stejnou podobu, jaká byla doposud vyhrazena převážně bohům.

Byli tedy římscí císařové bohy? Pro mnoho obyvatel římské říše zcela jistě ano. Pro mnoho dalších ne. Tato otázka a z ní plynoucí odpovědi nám však k bližšímu pochopení tohoto fenoménu napomohou jen velmi málo. Ještě větší skupina obyvatel římské říše si totiž tuto otázku s největší mírou pravděpodobnosti nikdy nekladla. Římscí císařové byli uctívání stejnými počtami, jako ostatní bohové řecko-římského panteonu. Jejich kult bylo nutné vykonávat, stejně jako kult ostatních božstev. Závisel na něm blahobyt a bezpečí římské říše. Vše ostatní je nadbytečný problém, kterému je vhodné se vyvarovat, alespoň v okamžiku, kdy začne zpětně ovlivňovat naše východiska, stanoviska a závěry. Otázky typu, zda-li jde v případě římského císařského kultu o náboženskou politiku, nebo politické náboženství, jsou za těchto okolností bezpředmětné. Římské uctívání císařů v sobě samozřejmě zahrnuje obě tyto roviny.

Bibliografie

Beard, Mary – North, John – Price, Simon: *Religions of Rome I: A History*. Cambridge University Press, Cambridge 1998.

Bendlin, Andreas: „Gemeinschaft, Öffentlichkeit und Identität: Forschungsgeschichtliche Anmerkungen zu den Mustern sozialer Ordnung in Rom“, in: Egelhaaf-Gaiser, Ulrike – Schäfer, Alfred (eds.): *Religiöse Vereine in der römischen Antike*, Mohr Siebeck, Tübingen 2002, s. 9-40.

---

³⁴ Cicero, *Philippica* II.10; Suetonius, *Vita Caesaris* 81; Florus II.13.91; srov. též Weinstock, Stefan: *Divus Julius*. Clarendon Press, Oxford 1971, s. 280-281.

- Bickerman, Elias: „Consecratio“, in: den Boer, Willem (ed.): *Le Culte des souverains dans l'empire romain*. Fondation Hardt, Vandœuvres-Genève 1973, s. 1-37.
- Clauss, Manfred, „*Deus praesens*. Der römische Kaiser als Gott, *Klio* 78, 1996, s. 400-433.
- Clauss, Manfred: *Kaiser und Gott. Herrscherkult im Römischen Reich*. B. G. Teubner, Stuttgart – Leipzig 1999.
- Fishwick, Duncan: *The Imperial Cult in the Latin West. Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire* I.1. E.J.Brill, Leiden 1987.
- Fishwick, Duncan: „Votiv offerings to the emperor?“, in: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 80, 1990, 121-130.
- Galsterer, Hartmut: „A Man, a Book, and a Method: Sir Ronald Syme's Roman Revolution After Fifty Years“, in: Raaflaub, Kurt A. – Toher, Mark (eds.), *Between Republic and Empire. Interpretations of Augustus and His Principate*. University of California Press, Berkeley 1990, s. 1-20.
- Gradel, Ittai: *Emperor Worship and Roman Religion*. Clarendon Press, Oxford 2002.
- Bickermann, Elias: „Die römische Kaiserapotheose“, *Archiv für Religionswissenschaft* 27, 1929, s. 1-31.
- Hillard, Tom: „Vespasian's death-bed attitude to his impending deification“, in: Dillon, Matthew (ed.): *Religion in the Ancient World: New Themes and Approaches*. Adolf M. Hakkert, Amsterdam 1996, s. 193-215.
- Jaczynowska, Maria: „Les origines républicaines du culte impérial“, *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 22, 1986, s. 53-61.
- Marco Simón, Francisco – Pina Polo, Francisco: „Mario Gratidiano, los *compita* y la religiosidad popular a fines de la república“, *Klio* 82, 2000, 154-170.
- Nock, D. Arthur: „Deification and Julian“, *Journal of Roman Studies* 47, 1957, s. 115-123.
- Pyysiäinen, Ilkka: *How Religion Works: Towards a New Cognitive Science of Religion*. E.J.Brill, Leiden 2001.
- Pyysiäinen, Ilkka: *Magic, Miracles, and Religion. A Scientist's Perspective*. Alta Mira Press, Walnut Creek 2004.
- Price, Simon: *Rituals and Power. The Roman imperial cult in Asia Minor*. Cambridge University Press, Cambridge 1984.
- Price, Simon: „Gods and Emperors: The Greek language of the Roman Imperial Cult, *Journal of Hellenic Studies* 104, 1984, s. 79-95.
- Simpson, J. Christopher: „Caligula's Cult. *Imitatio Augusti*“, *Revue belge de philologie et d'histoire* 75, 1997, 107-112.
- Smith, Morton: *Jesus the Magician*. Gollanz, London 1978.
- Taylor, Lily Ross: *The Divinity of the Roman Emperor*, American Philological Association, Middletown 1931.
- Weinstock, Stefan: *Divus Julius*. Clarendon Press, Oxford 1971
- Ziethen, Gabriele: „Heilung und römischer Kaiserkult“, *Sudhoffs Archiv* 78, 1994, s. 171-191.

Summary

The Roman Imperial Cult: Religious Politics or Political Religion?

The paper focuses on some of the stereotypes that have influenced the study of the Roman imperial cult. These prejudices stem especially from the ingrained tendency of many scholars to consider this phenomenon primarily as a special kind of political homage that had only superficial, if any, religious connections. The author of this article, however, contends that this sharp dichotomy between “political” and “religious” is entirely modern and has no justification in the study of ancient civilizations. The imperial cult involved both dimensions and their artificial separation is meaningless and misleading.

Aleš Chalupa (*1973), vystudoval religionistiku, latinský jazyk a literaturu na FF MU. Od roku 2005 je interním doktorandem na Ústavu religionistiky FF MU. Na podzim roku 2006 zahájil rovněž kombinované doktorské studium na Ústavu klasických studií FF MU. Zabývá se problematikou antických náboženství, především pak náboženstvím Římanů, antickou magií a mithraismem. Na tato témata publikoval několik studií v odborných časopisech a sbornících.

Mgr. Aleš Chalupa
Ústav religionistiky
Filosofická fakulta
Masarykova univerzita
Arna Nováka 1
602 00 Brno